

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ГАРАНТУВАННЯ

Калиновський Богдан Валерійович,

д.ю.н., професор,

професор спеціальної кафедри №2

Інституту Управління державної охорони України

Київського національного університету Імені Тараса Шевченка,

М. Київ, Україна

Стратегічним напрямом розвитку сучасної України є системне виконання вимог і рекомендацій для набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Одним із головних завдань є наближення законодавства України до стандартів ЄС. Інститут прав людини ЄС має бути осмислений у різних аспектах і удосконалення національного законодавства має відбутись з врахуванням міжнародно визнаних та узгоджених стандартів.

Досвід країн Європейського Союзу переконливо доводить, ефективність гарантій та спроможність гарантувати і забезпечити реалізацію основних прав і свобод людини та громадянина залежить від ряду критеріїв, а саме: рівня розвитку демократичних інституцій та публічної влади; економічних процесів та принципів розподілу життєвих благ; рівня освіченості і культури жителів; об'єднаних засад суспільства і держави. Саме належне гарантування на території України прав і свобод людини та громадянина можливе при розбудові громадянського суспільства та втіленні європейських цінностей.

Події в Україні поставили на порядок денний ряд стратегічних питань, серед яких важливе місце займає проблема обмеження прав людини. Правова держава гарантує права людини, при цьому може передбачити умови їх обмеження. Це питання є дискусійним як на науковому рівні, так і законодавчому. Враховуючи запровадження воєнного стану в Україні з 24

лютого 2022 року питання обмеження прав людини набуло додаткової актуальності. Складність ситуації додає той факт, що існують визнані Україною міжнародні стандарти, відхилення від яких є недопустимим. При цьому у міжнародному праві не заперечується можливість обмеження окремих прав людини, з уточненням межі обмежень та перелік умов такого обмеження. Однією з проблем обмеження прав людини є те, що цей процес відбувається з одночасним зменшенням обсягу прав і свобод людини та збільшенням повноважень органів публічної влади. Постійні дискусії відбуваються щодо спроможності органів та посадових осіб дотримуватись встановлених законом допустимих меж такого обмеження та процедури відновлення звичайного режиму гарантування прав і свобод людини в Україні.

Для України важливим питанням є сприйняття і втілення положень Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р., яка формально є самостійним джерелом права і не входить до структури Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. Одним із важливих досягнень Хартії є об'єднання різноманітних категорій прав у єдиному документі. Для того щоб зробити зміст основних прав у Хартії більш зрозумілим, насамперед для звичайних людей, ці права тут було класифіковано за новим, нетиповим критерієм – цінностями, на захист яких вони спрямовані. Варто зазначити, що головною ідеєю всієї Хартії є проголошення в абз. 2 преамбули того, що Європейський Союз «ставить людську особистість у центр своєї діяльності через введення громадянства Союзу та створення простору свободи, безпеки та юстиції», а також комплексу принципів-цінностей, які становлять правовий статус особистості: принцип поваги до людської гідності, принцип забезпечення прав і свобод людини та громадянина, принцип рівності, принцип солідарності, принцип демократії й принцип правової держави.

Варто враховувати, що Хартія основних прав Європейського Союзу не створює «нових» прав або принципів. Права, свободи та принципи,

підтверджені у Хартії, існують незалежно від неї, адже ні Хартія, ні установчі договори не встановлюють зазначених прав: ч. 1 ст. 6 Лісабонського договору їх «визнає» (recognise), а Хартія основних прав Європейського Союзу «підтверджує» (reaffirm), більш унаочнює [1].

Доцільно зауважити, що ст. 53 Хартії встановлює непорушність інших джерел базових прав і свобод людини. Маються на увазі міжнародно-правові акти універсального або регіонального рівнів: міжнародні пакти ООН 1966 року про громадянські й політичні права, про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Європейська соціальна хартія; інші конвенції Ради Європи.

У ратифікованих Україною міжнародно-правових актах закріплено право держави втручатися у реалізацію прав і свобод людини й визначати їх обсяг. На практиці таке право виражається у вигляді встановлення: обмежень, виключень, застережень, відступів, заборон або обов'язків. У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. застосовується термін «відступ». А в ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини 49 і основоположних свобод 1950 р. використовуються терміни «відступ» та «обмеження». В Європейській соціальній хартії можна також зустріти термін «обмеження». Загальною декларацією прав людини 1948 р. визначаються критерії обмеження прав людини.

Через досить сумнівну конституційну норму про недопустимість звужені змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини (ч. 3 ст. 22 Конституції України) в законодавчій та правозастосовній практиці існує ціла низка невирішених проблем. Однак, Конституційний Суд України в одному зі своїх Рішень вказав на повноваження Верховної Ради України ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, у відповідності з певними критеріями допустимості. Де згідно з такими критеріями, «обмеження щодо реалізації певних конституційних прав і свобод людини не може бути свавільним та несправедливим, воно має встановлюватись лише Конституцією України або

законами, переслідувати легітимну мету, бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим».

Згідно з рішенням Конституційного Суду України «скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідним і загальним. Загальним є правило, відповідно до якого сутність змісту основного права ні в якому разі не може бути порушена» [2].

Окремі права за Хартією концептуалізуються з притаманними обмеженнями. Наприклад, свобода ведення бізнесу (ст. 16) і право на соціальне забезпечення та соціальну допомогу (ст. 34) гарантуються лише «відповідно до законодавства Союзу та національного законодавства та практики», а право власності «може бути врегульованим законом, оскільки це необхідно для загальних інтересів [3, с.691–707]. Додаючи ці невід'ємні обмеження до тексту статей, Хартія вказує, що ці права підлягають більшому обмеженню, ніж інші.

Ці явища тісно пов'язані зі змістом юридичних норм, прописаних як національним, так і міжнародним правом. А тому, визначення меж певних прав людини є наслідком нормотворчої діяльності владних суб'єктів, тобто відповідних органів державної влади та їх посадових осіб. Таким органом в Україні є Верховна Рада України, яка здійснює відповідне регулювання за двома напрямками: регламентує підстави запровадження правомірних обмежень прав людини; фіксує їх зовнішню юридичну форму закріплення у вигляді законів.

У ст. 64 Конституції України визначено: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи,

передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» .

Слід розуміти, що наведені вище підстави мають універсальний характер та можуть бути застосовані в переважній більшості випадків обмеження реалізації значної групи прав людини. Можна виділити три характерні особливості обмеження прав в умовах дії воєнного або надзвичайного стану: 1. встановлюються лише “окремі” обмеження прав і свобод людини, зокрема, стосовно меншої частини їх змісту та обсягу; 2. обмеження встановлюються на визначений строк; 3. є чітко визначений перелік прав, на які не можуть поширюватися обмеження ні за яких умов [4, с.54–61].

Отже, виходячи зі змісту прав людини і вже сформованих підходів до визначення поняття «обмеження» прав людини в сучасних європейських доктринах, можна виділити характерні їх ознаки: пов’язане з несприятливими наслідками, оскільки в результаті призводить до зменшення обсягу прав; пов’язане із задоволенням інтересів третьої особи, певної категорії осіб або держави; призводить до зменшення активної діяльності людини та зводить її поведінку до «гранично допустимого рівня».

Єдиний універсальний принцип, який конституційно закріплений, – це принцип неприпустимості свавільного обмеження прав і свобод людини (ч. 1 ст. 64 Конституції України). На практиці, здійснюючи обмеження прав людини і громадянина, використовують такі загальновизнані принципи: законність, необхідність, доцільність, обґрунтованість та співрозмірність. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. № 3-рп/2015 обмеження мають становити легітимну мету і бути зумовлені суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими.

В каїнах ЄС більш системно апробовано інститут конституційних обмежень прав людини й механізми його реалізації. З огляду на це, у вітчизняній правовій доктрині ще не вироблено уніфікованого

концептуального підходу в правовій інтерпретації категорії «конституційні обмеження» прав людини. На законодавчому рівні доцільно передбачити підстави та межі допустимого обмеження прав і свобод людини, для цього є виправданим використання досвіду країн ЄС у сфері обмеження прав людини та забезпечення їх реалізації.

Список використаних джерел:

1. Матеріали онлайн весняної школи «Європейська соціальна хартія – сучасна соціальна конституція Європи та основні виклики для України», організована проектом Ради Європи. URL: https://us02web.zoom.us/rec/share/457WpOkLPAxVPpv0x4NCqxDeMy_BYzRl6sCVLYyeZPiML_3737k1XLITBz6Qcjc.s4xWqawPGLcj-qfC
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X “Перехідні положення” Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Shutes I. Work-related conditionality and the access to social benefits of national citizens, EU and Non-EU citizens. *Journal of Social Policy*. 2016. № 45 (4). pp. 691–707
4. Бабенко К. Роль Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 3. С. 54 – 61.